

Historia

Jak wskazuje odkryte tu cmentarzysko, **Pieniężno należy do prastarych osad**. Początkami swymi sięga czasów pogańskich Prusów. Pradolina rzeki **Walszy** z piętrzącymi się urwistymi brzegami oraz szumiące wokół lasy były dogodnym miejscem na założenie osady.

Jak podają źródła historyczne, dawni Prusowie w okolicach dzisiejszego Pieniężna założyli nad rzeką Walszą, w odległości kilku kilometrów, trzy obronne grody. Jeden znajdował się w Plutach, drugi w Wojnitach, trzeci zaś w Pieniężnie. Położenie tego ostatniego było znakomite do obrony. Gród stanął na urwistym brzegu, gdzie rzeka bierze zakręt. Tylko od północnego wschodu dostęp był łagodniejszy. Od tej też strony założyła się osada, która prawdopodobnie przybrała nazwę Malcekuke, co oznaczać miało: Malte, Malko - drzewo, zarośla, las; Kuke, Kauks - diabeł, czart, czyli "Czarci Las". Ostatnim księciem staropruskim był prawdopodobnie Wewa. On to stoczył w połowie XIII wieku krwawy bój z Krzyżakami ponosząc klęskę.

Dalsze wiadomości to już pewna historia.

Bullą Papieża Innocentego IV z dnia 30 czerwca 1243 roku, teren między Wisłą a Niemnem, podzielono na cztery diecezje. Jedną z nich to diecezja warmińska (Elbląg, Braniewo, Lidzbark Warmiński, Olsztyn, Iława, Reszel - do Królewca). Zgodnie z postanowieniem bulli papieskiej, jedna trzecia diecezji miała należeć do biskupa, a dwie trzecie do Krzyżaków.

Pierwszy biskup warmiński Anzelm wybrał dnia 27 kwietnia 1251 roku jako część biskupią teren środkowy diecezji (Lidzbark Warmiński, Braniewo, Dobrze Miasto, Olsztyn, Reszel). Podział terytorialny podpisano dnia 27 grudnia 1254 roku. W 1260 roku biskup Anzelm utworzył kapitułę warmińską z siedzibą w Braniewie. Pierwsze zapiski w kronikach zakonu krzyżackiego podają datę 1282 roku, kiedy to biskup warmiński przekazuje posiadłość Wewy kapitule z poleceniem założenia parafii i wzniesienia kościoła. Jednakże dopiero jego następca biskup Henryk I Fleming, wydzielił w 1288 roku 1/3 terytorium ziemi. Wśród tych dóbr znalazł się również "Terra Wewa". W środku tego staropruskiego terytorium "Wewa", leżał stary gród nad Walszą i wieś Malcekuke, stanowiące zarazem twierdzę obronną i prawdopodobnie pogańskie miejsce kultu duchów podziemnych.

Biskup Anzelm celowo wybrał środek diecezji jako część biskupią, by uniknąć styczności z pogańskimi Prusami. Jednak w latach 1260 - 1273 cały teren objęły walki powstańcze Prusów. Braniewo i Lidzbark legły w gruzach. Od 1284 roku kapituła rezyduje we Fromborku. **Kapituła chcąc jak najlepiej zagospodarować swoje dobra, postanowiła staropruską osadę Malcekuke, teraz już Melzak, przekształcić w miasto. Nazwa Melzak występuje w dokumentach sądowych z 7 kwietnia 1282 roku, gdzie Pundico de Melzak występuje jako świadek. Jak wskazuje jego imię, był to prawdopodobnie jakiś Prus pochodzący z pola Malcekuke. Pierwszy zapis historyczny nazwą Melzak figuruje pod datą 5 maja 1304 roku, gdzie wymieniony jest proboszcz Melzaku Ekhard. W dokumentach z XIV - XVI wieku nazwa miasta występuje o różnej pisowni: Melsag, Melsacg, Melsac i wreszcie Mehlsack.** W dokumencie po raz pierwszy miasto Melzak nazwano Civitas w 1312 roku. Nie jest dokładnie znana data nadania miastu praw miejskich. W 1312 roku Kapituła warmińska powierzyła założenie miasta (na prawie chełmińskim) i sołectwa Teodorykowi z Lichtenfelde (Lichtenfelde - Lelkowo, skorowidz nazewnictwa miejscowości - Wrocław 1948). Nie mógł on podołać temu zadaniu i odstąpił za zgodą kapituły sołectwa i lokalizację miasta emigrantom z Holandii. Najpierw tkaczowi Henrykowi, a następnie Fryderykowi z Pasłęka. Temu ostatniemu kapituła powierzyła nabyte prawa: 6 włók (dawna, średniowieczna miara powierzchni, nazwa ta była w szerokim użyciu na Mazowszu i na wschodnich terenach Rzeczypospolitej; 1 włók 16,8 hektara) wolnych należy się proboszczowi, 21

włók miast, 10 włók sołtysowi jako posiadłość dziedziczna. Z pozostałych 84 włók mieszkańcy zobowiązani byli po upływie dziewięcioletniej wolnizny, płacić czynsz w wysokości pół grzywny z każdej włóki. Czynsz miał być płacony od dnia św. Marcina. Mieszkańcom przysługiwało prawo łowienia ryb w Walszy, ale tylko drobnym sprzedawcom i na własne potrzeby.

Otrzymali również prawo do łowienia drobnej zwierzyny i ptactwa. Na podstawie dokumentu z dnia 17 września 1326 roku mówiącego o odnowieniu przywilejów miejskich wiadomo, że Pieniężno położone na wysokim brzegu w zakolu rzeki Walszy, zbudowano w formie kwadratu z szachownicą ulic i rynkiem pośrodku. Od tego też roku miasto zaczęło się szybko rozbudowywać. Około roku 1340 zaczęto miasto otaczać murem obronnym, który wraz z zamkiem powstałym w XIV wieku stanowił jednolity system obronny. Do miasta wiodły dwie bramy: od wschodu brama braniewska i od południa brama ornecka. W środku obszaru przeznaczzonego na parcele miejskie został wydzielony rynek w kształcie kwadratu. Od tego kwadratu odchodziły parcele i półparcele, zaś sam skraj miasta zwany był jako "budy". Do terenów parcel przydzielono ziemię orną. Posiadacze parcel i półparcel mieli prawo do warzenia piwa i wyrobu wódki. Praw tych nie posiadali tzw. budnicy. Obszar miasta był stosunkowo mały, szczególnie mało był pastwisk i lasów. Jedyne powiększenie obszaru miasta zostało uwidocznione w dokumencie z dnia 2 lutego 1346 roku, kiedy to kapituła powiększyła obszar nadając miastu 12 włók lasu tzn. gardełka (okolice Łajs, Wilknit i Pełt).

W całej historii Pieniężno nie posiadało wsi. W prawie lokacyjnym widnieją wyraźne zastrzeżenia kapituły (przywileje kapituły) dotyczące zamku z sąsiadującego z nim młynem. Również część łąk przy zamku pozostawała własnością kapituły. Przepis bardzo dokładnie formułował sprawę czynszu, który zatrzymywała kapituła. Za wykonywanie zawodu oraz kupiectwa (wolno było sprzedawać tylko w specjalnych kramach) 1/3 czynszu płaconego otrzymywał sołtys, 1/3 gmina i 1/3 kapituła. Wpływy z łaźni miejskiej podzielone były dla miasta i sołtysa. Z chwilą wykupienia sołectwa z rąk prywatnych przez gminę w 1366 roku, zarządzanie miastem spoczęło w rękach rajców, którym przewodził burmistrz oraz jego zastępca. Dochody sołectwa przejęła gmina.

Rozwój miasta spowodował, że Pieniężno stało się ośrodkiem administracyjnym dużej części Warmii. W zamku urzędował najwyższy urzędnik kapituły - wójt - jako przedstawiciel władzy świeckiej. Zarządcą zamku był burgrabia, który był równocześnie sędzią okolicznych ziem, sprawował dowództwo nad zbrojnym oddziałem rekrutującym się z mieszkańcami grodu.

Do niego należało utrzymanie ładu i porządku, troska o bezpieczeństwo grodu. Sprawował nadzór nad fortyfikacją miasta. Administratorem dóbr wspólnych był m. in. Mikołaj Kopernik. Zamek pieniężniński był ośrodkiem skąd Kopernik wyjeżdżał na lokacje sąsiednich wsi.

W końcu stycznia i na początku lutego 1517 roku, zatwierdził prawa lokacyjne osadników w Komajnach i Pełtach. Jak podają źródła, pobyt Kopernika w Pieniężnie datuje się na okres 22 - 25 października 1518 roku oraz 11 - 12 marca 1519 roku. W dniach 11 - 12 marca dokonał lokacji w Radziejewie, Łajsach, Łoźniku i Wopach, gdzie rolę młynarza otrzymał osadnik Benedykt Eler. W latach 1589 - 1599 zarządcą zamku był książę Siedmiogrodu kardynał Andrzej Batory (bratanek Stefana Batorego). Nie omijały Pieniężna wojny i klęski żywiołowe.

W wielkiej wojnie 1409-1411, mieszkańcy Warmii musieli stanąć po stronie krzyżaków. Wśród zdobytych przez Jagiełłę pod Grunwaldem chorągwi znajdowały się również trzy chorągwie warmińskie: biskupia, kapituły i braniewska. Wzmiankę tę znajdujemy w kronice Długosza, który podaje, że chorągiew kapituły prowadził wójt z Olsztyna, a służyli w niej bracia zakonnicy, mieszkańcy i ziemianie. Informacja niezbyt ścisła, wiadomo bowiem, że wójt kapituły (czasem Krzyżak) rezydował na zamku w Pieniężnie. Po bitwie pod Grunwaldem, biskup warmiński Henryk IV Vegelsang poddał się królowi polskiemu a następnie pod Malborkiem wraz z Herykiem, biskupem sambijskim, złożyli hołd królowi polskiemu. Po wycofaniu wojsk konnych i litewskich z Warmii, nowy mistrz krzyżacki Henryk Plauen, oskarżył biskupa Warmii o zdradę i zajął Warmię. Gdy w 1414 roku doszło do nowej

wojny (wojna głodowa), miasto zostało całkowicie ograbione i spalone przez Tatarów. Zniszczony został również zamek i kościół.

W latach 1440-1441 w dobrach kapituły wybuchł bunt. Wieśniacy okręgu Melzak, namówieńcy okręgu Melzak, namówieni przez wójta kapituły - Krzyżaka Gunyrechtta de Lesenstein, nie chcieli wykonywać zleconych szarwarków oraz dawać wymaganych opłat. Bunt został stłumiony. W 1454 rozpoczęła się wojna 13 - letnia. Kanonicy oddali w 1455 roku Pieniężno Krzyżakom. Było to jedyne miasto na Warmii, które w tej wojnie opowiedziało się po stronie krzyżaków. Około wielkanocy 1455 roku wojska polskie i litewskie oraz Związku Pruskiego obległy miasto. Dnia 8.IV.1455r. spalono zamek i miasto. Koniec wojny 13 - letniej zastał miasto zniszczone i podupadłe gospodarczo. Ucierpiało też całe komornictwo pieniężnińskie. Zwycięskie wojska nie pozostawiły w mieście załogi, dzięki czemu Krzyżacy powrócili do miasta i je dobudowali. Nie może przeto dziwić fakt, że w zapisach historycznych z czasów rozejmu w 1458r. podane jest nazwisko kapitana krzyżackiego jako dowódcy grodu nad Wałszą. W wyniku pokoju toruńskiego 1466 roku, Pieniężno wraz z całą Warmią przeszło pod panowanie Polski. W wyniku targu między królem Kazimierzem Jagiellończykiem, a ówczesnym biskupem Mikołajem von Tungen popierającym Krzyżaków, dochodzi do nowej wojny, w czasie której wojska polskie pod wodzą Bielawiusza obległy miasto i je spaliły. W czasie ostatniej wojny z Krzyżakami, w 1550 roku, wojska Albrechta zajęły miasto i częściowo je spaliły, lecz po rozejmie miasto opuściły.

Stuletni okres pokoju był okresem rozwoju miasta. Wojny szwedzkie przyniosły kolejne zniszczenia. W roku 1626 wojska szwedzkie zajęły miasto. Zostało ono całkowicie spalone. Ocalał tylko zamek i kościół. W 1666 roku odbudowujące się miasto niszczy pożar - spłonął ratusz i kościół. Pożary niszczą też miasto w latach 1703, 1813, 1829 oraz w 1847. Dopiero w 1892r. Powstała pierwsza ochotnicza straż pożarna.

Liczne wojny i głód sprzyjały rozwojowi chorób a szczególnie dżumy, która w roku 1708 rozszerzyła się na terenie Prus. Pierwsze ofiary epidemii zanotowano w komornictwach braniewskim i pieniężnińskim. Brak jest dokładnych danych co do rozmiaru tej epidemii. Opierając się jednak na danych z kościoła, przypuszczalna liczba zgonów sięgała około 200. Ufundowany w 1710 roku przez ówczesnego burmistrza miasta Andrzeja Drommlera obraz ku upamiętnieniu tej klęski nosi napis: "Na większą cześć Bogu Najwyższemu, na chwałę św. Rozalii jako szczególnej patronki w czasie zarazy, która dotychczas 1710 roku około 200 ludzi pochłonęła, na smutną pamiątkę polecił wymalować Andrzej Drommler". Napis trzymany jest na kartce przez kobietę. Miasto w tym czasie zamieszkiwało około 2 000 mieszkańców (dane obliczane statystycznie na podstawie wydanych kartek do spowiedzi wielkanocnej w 13 lat po klęsce). Z tych obliczeń wynika, że epidemia dżumy pochłonęła co dziesiątego mieszkańca grodu. Liczba ta jest przypuszczalnie większa, gdyż zapis na obrazie odnosi się zapewne tylko do grodu.

W latach wojny siedmioletniej 1756 - 1763, w 1760 - 1761 roku w mieście stacjonowały wojska moskiewskie i Kozacy.

Po zaborze Warmii przez Prusy, w Mehlsack osiedlają się pierwsi protestanci. Od roku 1772 do 1817 pastorem był mieszkaniec Wyszkowa, a później pastor z Żelaznej Góry. Nabożeństwa odprawiane były w sali ratusza. Pierwszy pastor osiedlił się w Pieniężnie w roku 1817. Podlegało mu wówczas 59 okolicznych wsi. W roku 1844 przystąpiono do budowy kościoła ewangelickiego. Budowę ukończono w roku 1851. Przed wybuchem II wojny światowej zamieszkiwało na tym terenie 400 wiernych w mieście i 420 w sąsiednich wsiach.

Pierwszą linię kolejową miasto otrzymało w 1884 roku, która połączyła Pieniężno z Braniewem, zaś w rok później, w 1885 r. miasto otrzymało połączenie z Królewcem i Olsztynem. Dworzec kolejowy zbudowano i oddano do użytku 1 maja 1914 roku. Rozwój kolejnictwa pociągnął za sobą rozwój

poczty. Pierwszą działalność pocztową zanotowano w roku 1926. Obejmowała swoim zasięgiem rejon w promieniu 12 km od miasta.

18 marca 1904 roku powstała w naszym mieście pierwsza na Warmii spółdzielnia rolniczo - handlowa, której zadaniem było sprzedawanie nadwyżek produkcji rolnej oraz zaopatrzenia rolnictwa w środki produkcji rolnej. Spółdzielnia wybudowała magazyny w pobliżu dworca kolejowego oraz bocznicę kolejową. W celach usługowych w roku 1908 wybudowano pierwszy zakład naprawczy sprzętu rolniczego. Pięć lat później wybudowano duży spichlerz, drugi tego typu spichlerz powstał

w latach 1915-1916. W 1917 r. zbudowano nowe magazyny na warzywa i owoce. W latach 1919 - 1920 wybudowano młyn. W 1931 spółdzielnia stała się filią spółdzielni w Królewcu. Rozwijająca się dość intensywnie hodowla stała się przyczyną do powstania w roku 1895 spółdzielni mleczarskiej.

W roku 1930 stała się filią spółdzielni mleczarskiej w Królewcu. Zanotowano, że w roku 1938 spółdzielnia przyjęła 6 milionów litrów mleka.

Przed pierwszą wojną światową w Pieniężnie istniały trzy cegielnie, których produkcja przeznaczona była na potrzeby miasta i sąsiednich wsi. Po pierwszej wojnie została tylko jedna. Mistrzem w tej cegielni był Polak Bernard Zaborowski. Na stanowisku tym pracował przez 25 lat. Po drugiej wojnie światowej cegielnia uległa całkowitemu zniszczeniu, a Bernard Zaborowski, który nie pozwolił się ewakuować pracował w wytwórni pasz w Pieniężnie

W okresie międzywojennym miasto miało dobrze rozwinięty handel. Zanotowano w tym czasie działalność 16 sklepów spożywczych, duży skład artykułów gospodarstwa domowego, 9 sklepów tekstylnych, 5 sklepów obuwniczych, 4 sklepy galanteryjne, 4 sklepy z wyrobami żelaznymi, 1 z materiałami budowlanymi, 5 sklepów opałowymi, 3 drogerie, 3 księgarnie.

W roku 1926 wśród zarejestrowanych rzemieślników było: 5 kołodziejów, 5 kowali, 3 ślusarzy, 2 blacharzy, 4 zdunów i garncarzy, 5 siodlarzy, 12 szewców, 9 piekarzy, 7 rzeźników, 10 krawców, 16 krawcowych, 2 szklarzy, 6 stolarzy, oraz 2 zegarmistrzów. W tym czasie miasto posiadało 3 hotele oraz pensjonat, 2 cukiernie oraz kino. Naprawę samochodów wykonywało 5 warsztatów naprawczych. Pojazdy zaś korzystały z usług 3 stacji paliwowych. Ponadto czynne były 3 zakłady wypożyczeń samochodów oraz szkoła nauki jazdy samochodem.

Mimo oporów mieszkańców miasta w roku 1908 miasto otrzymało gaz. W tym samym roku uruchomiło wodociąg. Do tego czasu korzystało z pomp ulicznych, do których dostarczano wodę przy pomocy wyłobionych z drzewa rur. Od roku 1916 część domów przyległych do prywatnej elektrowni otrzymało światło. Kanalizację wybudowano dopiero w roku 1926.

W tym roku odbyło się generalne porządkowanie miasta, kostką granitową wyłożono nawierzchnię ulic, zastępując dotychczasowe nawierzchnie z kamienia ciosanego.

1 września 1939r., wybuchła II wojna światowa, która aż do 10 lutego 1945r. omijała Pieniężno. Miasto znalazło się pod ostrzałem artylerii i samolotów dopiero 5 lutego. Wcześniej kobiety i dzieci zostały ewakuowane koleją, wielu jednak z ówczesnych mieszkańców nie zamierzało opuścić miasta. Jednak 10 lutego niemieckie wojsko wezwało ludność cywilną do bezwarunkowego opuszczenia miasta. Zostali jedynie nieliczni, najczęściej ze względu na podeszły wiek, lub chorobę.

17 lutego 1945 roku do miasta wkracza 3. Front Białoruski. Miasto i przyległy rejon stanowiły pustynię. W bilansie strat i szkód sporządzonych w ówczesnym powiecie Braniewo napisane zostało: „ ile trzeba włożyć pracy i wysiłku, aby doprowadzić do odbudowy przynajmniej najbardziej potrzebnych przedsiębiorstw. Najważniejsza bolączka jest unieruchomienie najważniejszej linii

kolejowej przebiegającej wzdłuż całego powiatu od Braniewa przez Pieniężno - Ornetę do Olsztyna. Miasta leżą w gruzach. Pieniężno zniszczone w 90 %, a istniejący tu przemysł nie został zinwentaryzowany z powodu całkowitego jego zniszczenia”.

W mieście i okolicznych wsiach wyludnienie sięga 90 %. Wg danych spisu z 15.06.1945 roku miasto Melzak liczy 449 mieszkańców. W październiku 1945 roku zaczyna napływać ludność repatriacyjna, w tym bowiem miesiącu przybywa do powiatu pierwszy liczący 498 osób transport ludności z okolic Wilna. Powoli napływają osadnicy wojskowi, oraz przybysze z centrum kraju. 15 lipca 1945 roku miasto otrzymuje nazwę Mąkowory, co stanowiło bezpośredni przekład z języka niemieckiego nazwy Mehlsack.